

התלונה בשירת ימי הביניים: עיון אנליטי דיסקרטיבי בשיריו של אברהם אבן

עזרא

פרו' עוזר ד"ר מוחמד עלי חמיד

אוניברסיטת דייאלה - פקולטת ההנדסה

מלות מפתיה: התלונה, שירת ימי הביניים, אברהם אבן עזרא

תקציר

מחקר זה מטפל בנושא התלונה אצל המשוררים העבריים בימי הביניים. עיון אנליטי דיסקרטיבי בשיריו של אברהם אבן עזרא. שנחשב מהמשוררים המפורסמים ביותר. וכתב בכל סוגי השיר ובמיוחיו שירי התלונה. המחקר טפל בתחלות התפתחות שירת התלונה אצל המשוררים העבריים בימי הביניים. אחרי השפעתם במשוררים העבריים. ומה הם הנושאים שכתבו עליהם. אך המחקר שיפך את האור על התלונה בשירתו של אברהם אבן עזרא. לאחר שדברנו במהירה על תנאי חייו בשלביה השונים. התלונה אצלו לה כמה צורות כמו: התלונה על האהוב, הידיד, מת הקרובים, הזמן, הקנאים. ותלונה על ההתרחקות מהמולדת, החיים בגולה, הפחד מן המוות, יתר על תנאי העוני והחסרון, שסובל ממנו המשורר. מחקר הזה מסתמך על המתודולוגיה הדיסקרטיבית האנליטית. המבוססת על תיאור את צורות התלונה בשיריו ועל ניתוח ופירוש אותן.

הקדמה

משוררי ימי הביניים זכו בתשומת לבם של המבקרים העתיקים והמודרנים כאחד. ואחד המשוררים אלה המשורר המפורסם אברהם אבן עזרא, שזכה בחלק גדול מן העיונים הספרותיים ליד משוררים אחרים כמו: משה אבן עזרא, שמואל הנגיד, שלמה בן גבירול, יהודה הלוי, ואברהם אבן עזרא, ואחרון הזה הוא נושא העיון שלנו. רוב המבקרים מסקימים, שירת ימי הביניים אימצה את צורותיה ורעיונותיה של השירה הערבית, ואחת סוגי השירה הערבית שאומצה על ידי משוררי ימי הביניים העבריים: היא שירת התלונה. ואחד המשוררים אלה הוא אברהם אבן עזרא. שהיה משורר רב תכליתי, כתב בכל סוגי השירה, ושירין היו מפרי ההגיון והלימוד ולא מפרי ההרגשה

והמפון. אך ישנו סוג אחד נתענין בו בשירתו שהוא הסרקזם והאירוניה ובמיוחד אם

ידענו שהוא חי בעוני ובמצוקה

לפיכך המחקר מוחלק לשלושה חלקים : החלק הראשון היה על חייו של המשורר ומאמציו הספרותיים, החלק השני טיפל ברקע ההסטורי של שירת התלונה אצל משוררי ימי הביניים, את התנאים שעזרו על התפתחות שירי התלונה אצלם. איך התחילו לכתוב שירי תלונה לפי המשוררים הערביים ואילו המחקר השלישי היה עיון שימושי לנושא המחקר אצל המשורר, באמצעות הצגה מהירה לאופי חייו של המשורר והסיבות העיקריות שעשו את רעיון התלונה שולטת במשורר ובפרט בשלב מסוים משלבי חייו. שהוא שלב גאולתו ונדודו ביו המדינות, התלונה אצל המשורר לה צורות רבות כמו, התלונה מן הזמן, האהוב, הידיד, החי בגאולה, מת הקרובים, געגועים לארץ וכיוצא באלה. באחרונה נסתיים המחקר במסקנות שהגיע לה המחקר.

שאלת המחקר:

מחקר הזה מטפל בנושא שירי התלונה אצל משוררי ימי הביניים, וממנם המשורר אברהם אבן עזרא, ומה הם הנושאים שהסתובבו בהם שירי התלונה, אך המחקר השתדל להבליט את הנושאים הבולטים ביותר בשירי התלונה אצל המשורר אברהם אבן עזרא.

מטרות המחקר:

1- לשפוך את האור על חייו של המשורר אברהם אבן עזרא, ומאמציו הספרותיים, אך המחקר מנסה להבין אישיותו של המשורר, ואת יחסיו עם האחרים ומידת הושפעתו בתנאים הפסיכולוגיים שעבר בהם בשלבי חייו השונים, אף לימוד אישיותו ותנאי חייו של המשורר מסייע להגיב על כמה שיאלות כגון:

- האם יש קשר בין התלונה אצל המשורר לבין מת בנו יצחק ?

- האם אישיותו הושפעה בחייו בגולה וסבלו מהעונו והמחסור, בעת שלא זכה בהערכה הראויה לו כמשורר מכובד.

- הקשר בין שירי התלונה אצל המשורר, לבין התנאים שחיו בהם בני העם היהודי, והם רחוקים מארץ מולדתם.

2- לדון ברקע ההסטורי של שירת התלונה והתפתחותה בשירת ימי הביניים, ומה הם הגורמים העיקריים שעזרו לה לשגשג, איך הושפעו המשוררים העבריים במשוררים הערביים והתחילו לכתוב את שירותיהם לפיהם, ומה הם הנושאים שטפלו בהם בשירי התלונה.

3- מחקר הזה מהווה נסיון לעמוד על תופעת התלונה אצל המשורר אברהם אבן עזרא מבחינת הנושאים שטיפל בהם או הסגנונים הלשוניים שהשתמש בהם, בפרט אם ידענו שהוא סבל מתנאים אכזריים כמו: הנדודים, העוני, המחסור, מת הקרובים, והחיים בגולה, ולדון בטכניקות או הסגנונים הלשוניים והמלציים שהשתמש בהם המשורר למען השפעה גדולה ביותר בלבו של הקורא או הנמען.

חומר המחקר:

בהיות המשורר חי בשתי תקופות, התקופה הריאשונית היא תקופת ספרד לפני שנת 1140, והתקופה השנייה, היא תקופת נדודיו באיטליה ואירופה לאחר סיום השלטון הערבי האסלאמי בספרד: לפיכך במחקר הזה השתמשנו בכמה משירי התלונה של משוררי ימי הביניים שחיו בשתי תקופות אילו, כמו יהודה הלוי, משה בן עזרא, שמואל הנגיד, שלמה בן גבירול, טדרוס בן יהודה אבועאפיה וכו'. יתר על שירי התלונה אצל המשורר אברהם אבן עזרא בהיותו נושא המחקר שהתמקדנו בו.

חשיבות המחקר: חשיבות המחקר נובעת, מעצם שנושא התלונה בשירת ימי הביניים לא זכתה באותה מידה שזכו בהם הנושאים האחרים ובפרט אצל המשורר אברהם אבן עזרא, שנחשב מגדולי המשוררים הבולטים בתקופה ההיא, וכתבו בכל נושאי השירה, כגון: אהבה, חשק, יין, קינה, טבע, פילוסופיה ובנוסף לנושאים אחרים, יתר על שהוא נודע שהוא המשורר הריאשון שהצטיין בשירי התלונה. לכן מחקר הזה יבוא להשלים את העיונים הקודמים לו בתחום שירת ימי הביניים, שהושפעה השפעה גדולה בשירה הערבית הן מבחינת המבנה והן מבחינת התוכן, והתלונה אחד הנושאים שאומצה ממנה מתודולוגיית המחקר:

המחקר מסתמך על השיטה האנליטית התיאורית, המבוססת על תיאור את התופעות בשירותיהם, ועל ניתוח ופירוש אותן.

1- תולדות חייו ומאמציו הספרותיים:

אברהם (אבן אסחק) בן מאיר אבן עזרא, נולד בשנת 1039 בטולידה, ששכנה אז סמוך לגבולה של ספרד הנוצרית, הוא נחשב לעושה ניסים: לא רק בשירה, אלא בכל יצירותיו הספרותיות, תחילה מפירושו העצום למקרא, על ידי ספרי האסטרנומיה, ההגות והדקדוק רבי ההשפעה שחיבר⁽¹⁾. הוא היה אפוא לא רק בן זמנם אלא גם בן עירם של יהודה הלוי ושל הנוסע המפורסם בנימין מטולידה, ואכן משה בן עזרא בספרו המפורסם על תורת השירה העברית בספרד, מזכיר את אברהם אבן עזרא ויהודה הלוי

בנשימה אחת בסיום סקירתו על תולדות השירה העברית באנדלוס⁽²⁾. כונה ב" החכם הגדול ", בילה את חלק מתקופות חייו הריאשוניים בקורדובה, כתב כמה מהחיבורים בדקדוק, פילוסופיה, אסטרונומיה, התרופה, והלשון העברית, אך הקדים ניתוח לספרי התורה, ויצא ברעיונות מתנגדים עם רעיונם של בני דורו והוכיחו לעזוב את מולדתו⁽³⁾. כשהיה כבן חמישים, עזב האר"בע ספרד למדינת איטליה, אך הוא נשאר מתפאר במוצאו ובמורשתו ובכל ימי חייו התהדר בשמו (אברהם הספרדי). בהתחלה הוא גר ברומה וחי בה משך שנים רבות, אחרי כן שטט בין ערי איטליה, והביא לעידות היהודיות את היצירה והתרבות של יהודי ספרד, ובכלל זה את השפה העברית, לאחר שעמד על הלשון העברית המשובשת של פייטני איטליה, וכדי לשפר את הלשון העברית של משכילי רומה; כתב אבן עזרא ספרי דקדוק בעברית, ובהם הספר "מאזניים"⁽⁴⁾. אברהם אך התעניין במידע ההגות, אבל הוא עסק בו כעיסוק צדדי, בהשוואה עם התחומים האחרים ביצירותו של המשורר. חיבר שני חיבורים בתחום ההגות: (ספר השם) ביחס לשמות האלוהות, ו (יסוד מורא). לפי טעמי המצוות⁽⁵⁾.

לפיכך, שתי תקופות מצייגות את חייו: התקופה הראשונה היא תקופת ספרד, כלומר עד בואו "בנפש נבהלת" לרומי, לפני שנת 1140. התקופה השנייה היא תקופת נדודיו באיטליה, צרפת, אנגליה, שוב צרפת ואפשר גם ארץ-ישראל. נראה שבתקופה הראשונה, תקופת ההכנה לעבודותיו המרובות ושירת הנעורים היה זמן ידוע באפריקה: תוניס בעיר קאבס, (אלג'יר, מארוקו) כנראה בעיר סגלמסה, בירתה העתיקה של (Tafiidt) ואפשר גם במצרים, בקאבס הכיר את ר' שמואל אבן גאמע (רבה של קאבס). נשמר בידינו מכתב יפה, שראב"ע שלח אל ר' שמואל לאחר שעזב את אפריקה "ארי קם בתוך צאן והיה לגואל" (באלג'יר) (מלכות אלצכ"ר) ראה זה הדומה למן... והוא יורד בניסן ובאייר ולא בחדשים אחרים"⁽⁶⁾.

משך עשרים וחמש משנות הנדודים בתוך אירופה, חיבר האר"בע פרשנות למקרא ובזכותה השי נתפרס משך כל הדורות. ולידינו הגיעו הפירושים הקצרים לחמישה חומשי תורה ולשניים מהם, וגם הפירושים הארוכים שלו, ופירוש את ספר ישע" ופרשנותו לחמשה ספרים ומגילות, (איוב - דניאל). אך איננו יודעים אם הוא חיבר פירוש לספרי המקרא כולם, והמבארים הראשונים הדגשו שאין בידיהם פירושים של ספרי נביאים ראשונים, לירמיה, יחזקאל, משלי, עזרא. נחמיה ולדברי הימים⁽⁷⁾.

אף הוּא כתב בכל סוגי השירה ושיריו היו מפרי ההגיון והלימוד ולא מפרי התחושה והמצפון: אלא הוּא נצטיין ביותר בסוג אחד שהוּא האירוניה בהיותו היה סובל ממחסור ועוני. ועל דבר זה הוּא מתאונן על מזלו הרע באחד שיריו ואומר⁽⁸⁾: לו יהיה נרות סחורתי, לא יחשך השמש עדי מותי, לו אהיה סוחר בתכריכין לא יגועון אישים בכל ימים.⁽⁹⁾ היה יוצר רב גוני משורר, פייטן, פרשן למקרא אך עסק במתמטיקה, ואיש תורה, ואת עיקר שירתו כתב בספרד, נחשב האחרון בפייטנים הגדולים של שירת הקודש⁽¹⁰⁾. הודע כמבקר לתורה והספרות העברית בכלל, אלא לא הגיעו לידינו אלא כמה משאריות ביקורו לתנ"ך, וכנראה הוּא היה מתעניין בפירושו וביקורו וככל מה שנכלל ממונחים ופירושים, דבר שגרם לכמה אנשים להביא כמה בתים להוכיח דבר זה:

פְּתִיכָה בְּלֹא נְקוּדָה	פְּגוּף בְּלֹא נִשְׁמָה
פְּתִיכָה בְּלֹא טַעְמָה	פְּמָלֶךְ בְּלֹא עֵטָה ⁽¹¹⁾

בצעירותו הר"אבע, סבל מעוני ומחסור ונספר כאחד התלמידים, והמשוררים והחכמים ועם אנשי המדע שנזקקו לתמיכת היהודים העשירים והנדיבים מבעלי השכבות הגבוהות שהיו קורבים ביותר לשלטונם ובעלי יחסים מורכבים בין התומך הנכבד לבין איש הרוח הנתמך קיבלו ביטוי קליל ומלא הומר בשירת החול שלו⁽¹²⁾. שיריו שכתב בסגנון האסכולה הספרדית, עוררו אנשים בתפוצות ישראל ללכת בדרכיו. ואכן לאחר ביקוריו בארצות המערב נעשו בהן נסיונות ראשונים לחבר שירים שקולים ומנוסחים בסגנון ספרדי, אבל לא רבים היו מוקירי תורתו ולפיכך לא יכול להתפרנס ממנה והוּא נשאר דל ואביון כל ימי חייו⁽¹³⁾.

בספרד הרבה אבן עזרא לחבר שירי חול לעת-מצוא כפי שמוכח מדבריו: "לפנים בנעורים הכינותי שירים בצואר העברים נתתם ענקים" אף נראה שהשירה היתה אז עיקר עיסוקו של איש אשכולות זה, ועל כן כינה עצמו בשם "אברהם השר". באותן השנים חיבר את רוב שירי השבח והידידות, שנכללו ב"דיאון" שלו: מוצאים אנו בהם יצירות לכבוד משוררים ואישים רמי-מעלה שבאנדלוסיה ובצפון אפריקה. ואופיינים לאותה סביבה ולאותו זמן הם שירי האיזור המסתיימים בחרוזים ערבים ורומאניים⁽¹⁴⁾.

דוד ילין בספרו (כתבי דוד ילין) אומר עליו: והראב"ע, המציון בשירי הריב והוויכוח אשר חיבר (בין קיץ וחורף, לחם ויין, מועד ושבח, וכדומה) בחר לו ענין משונה כזה להגיע ממנו לשבח מהולל, ובשירו "חדשים מעשי אל לבקרים", והוּא מתחיל בויכוח ארוך בין אברי האדם, למי מהם היתרון, כל אחד מהם מתפאר בסגולותיו ובמעלותיו על רעהו, והנה פתאום:

נקול נתנו נחקקים מה תריבון
לכו אל רב מנחם המנחם
לכו נא בחרו משפט ישרים
נפשים עד ישיכם לפגרים⁽¹⁵⁾

כנראה שבספרד חיבר חלק גדול משירי הקודש שלו. ובראשם המעמד ליום הכיפורים. שירי קודש אלה אכן כתובים בנוסח המקובל באסכולה הספרדית לדורותיה. ורב' אברהם אבן עזרא נחשב אפוא אחרון הפייטנים הגדולים שלה. אבל את עיקר פרסומו קנה משורר זה מחוץ לספרד⁽¹⁶⁾.

חלק מהמבקרים. כמו חיים בראדי רואה שיש עוד למשורר חיבורים שלא נדפסו: "מצאתי ראיתי שיש פיוטים מהראב"ע לעשרות, וכן גם קצת שירי חול. שעדיין לא נדפסו ולא עוד אלא שיש בהם כמה וכמה שבכלל לא נודעה מציאותם. חשבתי לנכון לקבץ את הנפוצות האלה ולהוציאם לאור, כדי שיהיה בידנו כל אוצרו הפיוטי של הראב"ע. אולם השם חפץ דכאי והחליאני ולא יכולתי לכלות כעת את עבודתי הזאת. כי על כן גמרתי בדעתי להוציא לעת עתה את האוסף הריאשון, שיש בו שלשים ותשעה שירי קודש ובסופו שני שירי חול (אחד מהם ספק חול) ולוותר הפעם על פירושים וביאורים, והנני מסתפק במסירת המקורות ושינויי הנוסחאות. ואם ירצה השם ויחייני ויחזק את כחי, אשוב אוסיף ביאורים למקומות הקשים כשאוציא לאור את האוסף השני"⁽¹⁷⁾.

מרומא המשיך בדרכו צפונה ושהה זמן- מה בלוקה. בפיוזה ובמאנטובה חיבר את דקדוקו "ספר צחות". הפרק על תורת המשקלים הכלול באותו ספר יצא לו שם לתהילה. בשנת 1157 קבע את מושבו ברואן (Rouen) "רודם" בספרות ימי הביניים בספרות ימי הביניים). בירתה של רומאניה. ובזמן קצר חיבר כאן לא רק פירושים על שלושה ספרי-מקרא (דניאל. תרי-עשר. תהלים). אלא גם ביאור מפורט וחדש על החומש. עבודה זו היה בה קיום נדר שנדר לאלוהיו בשעה שחלה במחלה אנושה⁽¹⁸⁾. ספר יסוד המספר, ספר האחד, ספריו האסטרולוגיים: ראשית חכמה, ספר הטעמים, משפטי המזלות. ספר המולדות. ספר המבחרים, ספר המאורות, ספר העולם (מהם לא נדפסו עד היום אלא ארבעה ספרים: ראשית חכמה, ספר המבחרים, ספר המאורות וספר העולם) אחדים מספריו האסטרולוגיים נכתבו בשתי מהורות מהם לא נדפסו עד עכשיו אלא ספר הטעמים בלבד⁽¹⁹⁾. אבן עזרא יהיה פורה מאוד ביצירתו הספרותית. משום ששלט במלאכת השיר שליטה גמורה. כוחו היה יפה לכתוב בכל עת מצוא בקלות יתירה. הוא חיבר דרך משל עשרות שירי פתיחה וסיום לספריו. כולם מחרוזים ורובם אף שקולים: אלא שלפי קנה

הימדה של זמננו קשה לראותם בגדר יצירות פיוטים, ושמא אף מחברם לא היה קובע להם מקום ב"דיואן" שלו, גם בין שאר שיריו מצויים שירים, שכוח השראה אין מורגש בהם, ועיקר ייחודם בחריפות השכל שבהם, לכאורה יש בהם חיזוק לדעה, שאכן עזרא היה ריציונליסטן מובהק. אולם מי שחודר קצת לעומק יצירותיו, מגלה בהן תכונות הסותרות לחולטין השקפה פשטנית זו. דווקא אכן עזרא ידע להביע להט של אמונה ללא גבול ותשוקה מיסטית לדבקות עם האלוהים⁽²⁰⁾.

ביום 23 ביונאר 1167 בשנת השבעים וחמש לחיין נפטר הנדוד הגדול, על מקום פטירתו אין אנו יודעים ידיעות ברורות, לפי כמה דעות הוציא את נשמתו ברומא או בקאלאהורה (עזירה בנאבארה, היינו בקרבת מולדתו), או באנגליה⁽²¹⁾.

2- רקע היסטורי על שירת התלונה בשירת ימי הביניים:

כידוע התפתחות שירת ימי הביניים בספרד היתה התרחשות מפתיעה על פי כל קנה מידה, שירת ימי הביניים בספרד ובפרובנס, נכתבה בשנים שבין 950 ל-1492. בין השנים 950-1150 השלטון באזור היה מוסלמי, ואילו בשנים 1150-1492 היה נוצרי. בין סופה של המאה השתים עשרה לבין תחילתה של המאה השלוש עשרה, תקופה הזו נחשבת לשיאה של השירת העברית בימי הביניים כמו כן קוראים עליה התקופה הקלסית, או תקופת "תור הזהב". כך ברשיאת ה-10, לפני ארבע מאות שנה לדת הנרינסנ האירופית ילידת איטליה, ופרצה רוח כבידה ועצומה ביהדות הספרדית. ואנו כשמדברים על שירת ימי הביניים, בוודאי מתכוונים על פי רוב לספרד המוסלמית. צריך לציין שבתקופה הזו השפעת תרבות הסביבה (התרבות הערבית המוסלמית) שהיתה בשיאה, גם היתה ניכרת. ומבחינות שונות למשל: הסגנון, הנושאים, ואף המשקלים והחריזה היו ערביים בעיקרם. השירה התחלקה לשירי קודש, פיוטים, ולשירי חול, שנחלקו לנושאים שונים. נראה הדבר כיאלו, שכל מה שהתמקד במשך תקופות רבות מן הנטייה לצאת מהמסגרת שהניחו בהם עצמם גדולי האומה, בהצטמצם בספרות ההלכה והתלמוד. אל תחומי העולם החילוני, הופיעה בפעם אחת, ופתאום נעשת ספרות חילונית, עולמית, שמביעה את כל המקצועיות חיי הרוח והקידמה, וקמו רופאים, פילוסופים, תוכנים, מתמטיקאים, ושרי מלוכה, שהרימו את רמת החיים הרוחניים של העם כולו⁽²²⁾. אחד המבקרים היהודים אומר: "שהיצירה העברית בספרד, היא עלפי רובו, ובכל מבחינת החידוש שלה, הייתה לפי הדוגמה הערבית, וברוב תחומי החכמה אין יש צורך לשום מאמץ להוכיח

דבר הזה ; ובדאי מעולם אף אין יש צורך להוכיח דבר הזה ביחס לשירת החול דאזו. על זיקת שירת החול העברית לפי הדוגמה הערבית , כבר נאמרו דברים רבים , וכולם הסקימו על תלותה בדגם הזה"⁽²³⁾.

אף אחד החוקרים העבריים אומר: " עלייתה של שירת החול העברית בספרד היא אחת מנקודות המפנה החשובות והסתומות ביותר בתולדות חיי הרוח שלנו בימי הביניים . מצד מהותה הגלויה היא פתח להתהוותו של מרכז יצירה חדש , מן המופלאים והפוריים והיהודיים שהכירה תרבות ישראל מעולם . מן הצד הזה , כל מה שבא אחריה טבוע בחותמה של מקוריות בלתי ניתנת לערעור. יצירתה של ספרד היהודית שונה ברוב פרטיה העיקריים מכל מה שנוצר במרכזי היצירה היהודיים עד זמנה , ומכל מה שנוצר סביבה ובזמנה והרבה שנים אחרי-כן"⁽²⁴⁾.

יסוד התהוותה והתפתחותה במיזוג הפורה בין התרבות היהודית של ימי הביניים לבין התרבות הערבית , השפעתה של התרבות הערבית ניכרת בין השאר. דרך שירתה שהטביעה את חותמה על שירת החול העברית , בצורה , במשקל , בתוכן , בנושאים , בסוגים ואפילו ברעיונות ובצורות התבטאות , כך זו הפעם הריאשונה מאז התקופה הקלאסית נותנת היא ביטוי לעולמו של הפרט: רגשותיו , חוויותיו , הגיגיו והתלבטויותיו ; ובנושאים הם : הטבע ויופי מראותיו , משתאות החשק והיין , האהבה והקנאה , הידידות והשנאה וכ'."⁽²⁵⁾

המבקר העברי הידוע המומחה בשירת ימי הביניים , יוסף טובי אך מדגיש : " שסוגה זו של השירים ההיסטוריים , וממנם הקינות , ראויה לציון , אך נראה בה שהיא תוצאה לפיתוחה של שירת ימי הביניים העברית במזרח במאה ה-10 וה-12 , דרך מגע ישיר עם השירה הערבית בת התקופה שבה נמצאו הרבה שירים מסוג הזה. ובוודאי אי אפשר לראות שום השפעה לשירה העברית בספרד , שכן רק ביצירתו של הרא"בע הצמיחו שירים מהסוג הזה. למשל קינותיו על מעשי המווחידון * בדרומה של ספרד ובצפונה של אפריקא בשנות ה-40 במאה ה-12. הנקודה המאפיינת לעובדה זו ביותר, שהשירים שנכתבו בחלקם כשירי קודש בעלי תוכן ליטורגי , בחלקם נחשבו כשירי חול אך בעלי מבנים פייטניים מובהקים , והמשקל הכמותי משומש בהם "⁽²⁶⁾.

כמה מסוגי השיר הנפוצים ביותר בשירת החול העברית על פי דוגמאות ערביות למשל : שיר השבח (המדיח הערבי) : הופנה לאחד מאישי הזמן המפורסמים , רוממו והיללו בסגנון קיצוני של הגזמות ומנה במידות מופלגות ובמליציות ציורית מגוונת את תכונותיו

הנעלות. כשעיקר הכוונה למשוך חסדו ולקבל תמיכתו, קרוב לו שיר הידידות, איגרת שיר, הכוללת אף היא שבחי הידיד. אך נימתה על הרוב אישית יותר, ובה נוטה המשורר לשיר גם את עצמו וגורלו. לסוג הקינה (הרית'א בערבית), והוא בכי על אבידה שאין גדולה ממנה, על עולם מיותר וחשך, ועל צערו של הנותר בחיים ששואל נפשו למותו. שירת הלעג ("היג'א" הערבי) משחזר לשונו כדי לתקוף פלוני, לבזותו ולהתקלס בו, שירי היין (ח'מר בערבית) שרים שבחו של היין ומשובת החיים המתבשמים בו, ושיר החשק (הע'זל הערבי) מבטא תשוקתו של החושק לצביה ומתנה על הרוב על דרך השעשוע. את סבלותיו בשל קשיחות לבה ואדישותה, והתלונה (שקנה בערבית תינוי מרי גורלו ופגעיו)⁽²⁷⁾ שירי התלונה נובעים מרגש ההכרה העצמית של המשורר, כנגד הזמן, כלומר גורל הזמן, אותה הטענה העולמית על "ידיד וצדיק לו". בגלל שמשוררים חושבים את עצמם כמין אנושי מובהק, ובעולם הם לא השיגו על מה שראוי להם, לפי דעתם, הם מקופחים והזמן הוא הגורם לזה אשר לפי דבריהם הוא "כים אשר פנינו הם במעמקו והנבלות צפות על פניו למעלה", או כמאזנים אשר כל כבר שוקע מטה מטה, וכל קל עולה מעלה מעלה, "כן הם נלחמים עם הזמן העושק ועם "בני הימים" או "ילדי הזמן" או "בנות הימים", או המקרים והמעשים הרעים, כך המשורר שלמה בן גבירול אומר באחד שיריו:

זרוע על בנות ימים תלופה וְתִרְבֵּה הַזֶּמֶן עָלַי שְׁלֹפָה⁽²⁸⁾

שכנראה שני אויבים עומדים לפניו ומכינים את עצמם להתחלת המלחמה.

ועל מלחמתו עם קשיות הימים והזמן המשורר שמואל הנגיד אומר:

אֶל יָדַע זֶמֶן רַע כִּי בְּזִיתוֹ וְכִי אֶמָּאס תְּנוּאוֹתָיו בְּעוֹדִי

וְאִם עָלַי בְּמִלְכּוּדָתוֹ יִסּוּבֵב יְצוּרִי! אֶלְכָּדְנוּ תוֹךְ מְצוּדִי

וְאִם יָכִין בְּנִי קִשְׁתּוֹ אֶפְלֶה בְּחֻצִּי לֵב זֶמֶן פִּלַּח בְּבִדִּי⁽²⁹⁾

ובשיר אחר, שנכתב לאחר מלחמה באראגון שבה ניצח, מבטא הנגיד את כאבו על

שכיבושיו נעשים בקצה המערב בעוד מקום המקדש נתון בידי זרים:

לְבָבִי בְּקֶרְבִּי חֵם וְעֵינַי מְדַמְעַת לְמַעַן אֲנִי נִכְסֵף לְחֻמַּת וּמִיפַעַת

וְלִרְאוֹת עֲדַת שְׂרִיּוֹן מְבִיאָה לְמוֹרָהּ בְּשִׁירִים צְרוּרוֹת נֶרֶךְ, חוֹנָה וְנוֹסַעַת

וְאַרְחַס לְבָנוֹן עַל אֲרִיאל בְּקוֹל זִמְרָה תִּפְזֹר בְּתִיתִי מֵר וְקָדָה בְּזוֹרַעַת

יְמֵי נַעֲרִי צִיּוֹן בְּצִיּוֹן בְּשִׁמְשׁ עַל עֲרוּגוֹת בְּשִׁמְיָהּ מְהֵלָה וּמוֹפַעַת

וְהִנֵּה אֲרִיּוֹת יִשְׁאָגוּ שָׁם, מְנַעוּהָ אֲנִי מַעֲבֵר אוֹתָהּ וּמִבּוֹא וּמִנַּעַת

בְּשׁוּרֵי בָעֵין לְבִי דְּבִירִי מְעִי מִפֶּל וְאֶבֶן שְׂתִיָּה בֵּין אֶבְנִים מְבִלַּעַת

אָמֶרר פֿעין סָרד נאָהים פֿלֶב זַעף פֿאַילוֹחֶנִית אויב לִבִּי מִבְקַעַת⁽³⁰⁾

במקום אחר, מתאונן המשורר משה בן עזרא והוא מביע את כאבו וצערו לבלות את ימי נערותיו ולהתקרב את יום מותו:

עָדִי בָּאוּ שָׁנוֹת רָעָה וְהִגִּיעוּ יָמֵי אָבֶל
וְהִלְכִינוּ קְנֻצוֹתַי וְהִתְשִׁיכוּ אוֹרוֹתַי⁽³¹⁾

כמובן משה אבן עזרא, בשירי התלונה שלו: מרבה לדבר על נושא בגידת הידידי והאוהב שבגדו בו מבלי אשמה בשירי האהבה שלו. והוא איננו מגיד לנו על בגידה ישירה או ברורה ואף כמעט איננו מגלה על מוטיב הזה. כי אם הוא מזכיר את בגידתו של הצבי בשיר האזור "סוד לבי". הוא משתמש בפעלים כמו (התל, רימה) והוא מתאר את אהובו שלפתע הפך פניו ומבלי אשמה או חטא הבין האוהב כי רעיונתיו של הצבי הבוגד שקר ולשוא:

אֶף שֶׁקֶר וְרִיק נִסְפּוּ הִתַּל בִּי וְרִמֵּנִי וְכָל־חֲטָא הִדְמֵנִי.⁽³²⁾

על אף פי מבגידתו של האהוב נשאר האוהב נאמן לו ומלא תשוקה עד כדי כך שהוא מנסה בחריגה הכתובה ערבית לגרום לאהוב הבוגדני לפחות לשוב ולהיזכר בו בדרך הניחוש והמחשבה. ראייה מפתיעה על התפשטות השימוש בשירה חילונית בספרד בימים אלה עלתה לפנינו לפני זמן לא רב עם גילוי השירים שהחליפו ביניהם דונש בן לבראט ואשתו הצעירה בשלב ידוע, לא מאוחר של חייהם המשותפים מן השירים הללו נתברר שדונש נשא אשה מבנות ספרד והוליד בן, אלא שמפני סיבות שאינן ידועות לאשורן לפי שעה, הוא נפרד ממנה ועזב, או התכונן לעזוב, את ספרד. על רגע הפרידה מבעל נעוריה חיברה האשה הצעירה את השיר הנפלא הבא:

הִינְכוֹר יַעֲלֵת הַסֵּן יְדִידָהּ? יוֹם פִּירוֹד וּבִנְרוּעָה יִתִּידָהּ
בְּיוֹם לְקַחָהּ לְזַכְרוֹן רַדִּידוֹ וְלִקַּח הוּא לְזַכְרוֹן רַדִּידָהּ
וְשֵׁם חוֹתָם יָמִינוּ עַל שְׁמָאלָהּ וּבִנְרוּעוֹ הָלֹא שְׁמָה צְמִידָהּ
הִישָׁאָר כָּל־אֶרֶץ סִפְרָד וְלוֹ לְקַח חֲצִי מִלְּכוּת נְגִידָהּ?⁽³³⁾

אחת מדרכי התלונה שנעברה לשירת ימי הביניים בהשפעת השירה הערבית: שהמשורר יתלונן על רגשות התשוקה שהאוהב סובל מהן, ומסימניה הבכי אל האהוב והאש הבוערת בלב להביע את תקוותו להסיג את רעיון הישועה הלאומית שהיהודים מאמין בה היהודים. כדוגמה על זאת באחד שיריו הלטורגית המשורר משה בן עזרא אומר:

אוֹר יִשְׁעָךְ עַד אֵן תִּסְתִּיר, וְכֵן עָבִי אֶפֶל חֲטָאוֹתַי יָבֹא וְיִתְחַבֵּא

עד מעטו למאד לילי עליצותי, נימי יגונותי רבו פמו ארבה
אזיל בלבת אש אהב בלבי את דמעי-נאיך ישיק אותו ולא יכבה?⁽³⁴⁾
אמנם שירו של יהודה הלוי רווי במקורו כיסופים לציון ופניית עורף לגלות, כשהמשורר שואל:

איך אטעמה את אשר אכל נאיך יערב ?
איך אשלם נדרי נאסרי בעוד ציון
חבל אדום נאני בכבל ערב ?⁽³⁵⁾

ריה"ל תיאר בפיוטו "אקונן על מר תלאותי" את בני ישראל תקועים בין צבאות שעיר וקדר, ובהמשך נשמעת זעקתו של הפייטן: "אזעק חמס ואין קושב ואמה קדוש יושב תהלות ישךאל" בפיוטים של ריה"ל מתגלמת מציאות של עם בגלות שהיא בבחינת עולם שמתהלכים בו בחשכה. מתוך מצוקת הגלות זועק ומתלונן העם ומבקש גאולה ונקמה.

אל נקמות הופיע ועזרה מצר הבה
אל תרחק ממני כי צרה קרובה
יחיל מרפא בכל יום ונגעו עומד בעיניו
ואצעקה מר בבין שונאים עדת בוגדים
המה אדומים והגריאים אשר שודדים⁽³⁶⁾

בגעגועי המשורר רבי יהודה הלוי למשפחתו, ניתן לזהות את השוני בתפישתו למולדת, על אף שהוא נולד באנדלוסיה הוא מביע געגועים עזים לארץ ציון שלא נולד בה ולא ראה אותה מעולם. השיר"לך נפשי בטוחה" נחשב לאחד המרגשים ביותר, בהשתפך נפשו של המשורר הוא כותב ומתלונן על פרידתו מספרד ומבני משפחתו.

ולא אדאג עלי קנן ובנן ולא על הון ולא על כל אבדה
עדי כי אטשה יוצאת חלצי אחות נפשי והיא לי רק יחידה
ואשפח את בנה פלח כבדי ואין לי בלעדי זכרו לחידה⁽³⁷⁾

יסודות חשובים של תלונה אישית מובהקת אפשר למצוא כבר באיגרת השיר הדרמטית שכתב מנחם אבן סרוק מבית הסוהר לפטרונו הזועם חסדאי אבן שפרוט:

אני הגבר הנדכה אשר בלי בסר קהו שני
לי ערכו טעמי מות ולרגלי פרו שחת
אסרו רגלי בכבלי חרון והשיקו קרבי פמוקדי עולם
ומוגגי פיום אידי אמרו הקאח!⁽³⁸⁾

בעקבותיהם של משוררי ימי הביניים בספרד, ולאחר שנעבר מרכז השירה לאטלייה המשיכו המשוררים העבריים לכתוב את שירת תלונה לפי משוררים אלה למשל יהודה

בן יצחק אברבנאל (נולד סמוך לשנת 1460 בליסבון , הלך בשנת 1492 לאיטליה וחי בנפולי גנובה וברלטה בפלך אפוליה ושוב בנפולי . מת אחריו 1521). כמובן הוא באחד שיריו הארוכים מתלונן על אכזריותו של הזמן וכיצד הוא נפגע אנושות על ידי חץ חד. כאילו נטרף על ידי אריה פראי:

זמן הפך בחץ שנון לקבי	זכריותי פלח בקרבי
נהפני ומפתי אנושה	ודפני נשם נצח פאבי
פצעני ובלה את פשרי	ואכל הפאב דמי וסלבי
וגרם כל עצמי פחמתי	והתנשא ויקם-בי פלביא ⁽³⁹⁾

כנראה המשורר מתלונן ומביע את ייסורו ואכזבתו מכן שאינו יכול להתקרב לאהובתו אשר הגיבה לאהבתו וחייבתו לה בניכור ובבנטישה. התנהגות אלה משפיעות על חזותו , על מצבו הפיזי והנפשי , על יחסיו ועל סביבתו , מקשים עליו את ימיו וגנבו את השינה מעיניו . כך אנו רואים שבטקסט זה המשורר הצליח להביע את ייסורי עם אהבתו דרך השתמשותו במלים מעורבים בצער . מוטבי התלונה כמעט שבו וחזרו בכל בתי השיר למשל (הפך בחץ שנון , פלח בקרבי , נהפני ומפתי , ודפני פאבי , פצעני , ואכל הפאב דמי , וגרם כל עצמי וכו'. יתר על השתמשותו בכמה מהטכניקות . למשל ההחזרה בין המלים למשל (הכה. כאב) הנרדפות בין המלים למשל (לקבי- בקרבי , נהפני , ודפני). וזה כולו למען ההשפעה לבו של הקורא או השומע.

וכמוהו המשורר טדרוס בן יהודה הלוי אבולעפיה פונה אל ידידו ומתלונן לו ומבקש ממנו להתערב אצל אהבתו , ודורש מלבה שיחמל על אהבה. ואל תתיחס לו כמו תתיחס עם האויבים. הוא מגיד לו על גודל הכאב והצער שחי בהם מחמת רחוקו ממנו ואי התענינותו בו . ואם אין ברצונו להיענות לו יבוא ויקח את נפשו וימיתו כי אין תועלת בחייו מבלי אותו:

אנא , ידידי , דברו אל-הצבי	אולי לקבו נחמל על אוהבי
אנא , צבי הן , נחמל על חושקך	אל תתנהו נא בנפש אויבי
מה לצבי לשרף פאש פרוד	אח נחשב חברה לתפארת
אש הנדוד הבער , נשם נפש	אח לפניו פה מלערת
בקרבי אש נדוד הבער צבי הן	בפיהו נחלי חמאה ונפת
אשורנו ולא קרוב , נעיני	בגן עדן אכל לפי בתפת
סייד , עפרי , אם אין את	נפשוך לפיק את- מאני
קח נא את- נפשי ממני	כי טוב לי מותי מחי ⁽⁴⁰⁾

טדרוס ראה שגדולת שירתו , נובעת מהיותה השקפות לתנאי חייו ולעולמו שבו חי , והיה צריך עליו להביע את אמת הזו בלי מחסום ובלי ביקורת או צנזורה . למשל באחד שיריו מדבר עם עצמו , מחזק ומעודד אותה , ומכוון אותה באומרו:

דְּבָרֵי שִׁיר דְּבָרֵי , אֵל תִּכְאַבִּי

בְּחָרִי נִפְשִׁי בְּחֶשֶׁק אֶהְבִּי

אֶחָדִי רוּצִי וְרָדְפִי כְּצָבִי

אֶהְבֶּה אֶל תִּאֲזִינִי עוֹד הָבִי

דִּין תִּלְנֶה בָּהּ , וְרִיב אֶל תִּשְׁמָעִי ⁽⁴¹⁾

כמובן בבתים אלה , המשורר פונה אל עצמו ודורש ממנה לא לסבול, כא אם לואמר בשביל חשקו את המלים היפות והנהנות ביותר, אך הוא מבקש ממנה לרוץ אחריו, כמו הצבי בעדינותו ויפיו כשהוא רץ בשדות הירוקים , ואסור לה לשמוע בשבילו כל תלונה או איזו טענה נגדו.

ובאחד שירי האיזור שלו , שעשה את סיומה בערבית, מתלונן המשורר על אהבתו , ושואל אותה בתמיה עד מתי תמשיך להתעלם ממנו ולהתייחס אליו , כיאלו הייתה חיה טורפת , מהיקף סבלו איתה נעשה כמו הצמא שלא יכול לשתות מים למרות שהדמעות כבר מלאו את עיניו כמו , והוא באמת לא צמא רק בשבילה , הוא יודע שהוא המשקה ואיליו לבדו הוא מתלונן , והוא היחיד שיכול להיענות לו , והנה המשורר השתמש בכמה מההתנגדיות למשל כשמדה את הצבי בחייה הטורפת , או כשמדה אותו במשקה בעת ובעונה אחת ימנע ממנו המים , אך כשמתאר עצמו והים בעיניו והצמאון בכפו , וזה מעיד על כשרונו של המשורר להסתחק במלים למען ההשפעה על הקורא או השומע.

עַד לְמָתִי אֶתְּ צָבִי חֵן טוֹרְפִי

יָם בְּעַפְעָפִי וְצִמְאֹן בְּפִי

לֶךְ אֲנִי צִמְאָ וְלֶךְ הַפֶּסֶפִּי

אֵי־הָא אֶלְפָּאקִי אֶלְיָךְ אֶל מִשְׁתִּי

כִּם דַּעֲוֵנָאךְ וְאֵן לִם תִּסְמַעַ ⁽⁴²⁾

3- התלונה בשירתו של אברבם אבן עזרא :

כמו שהזכרנו לעיל שאחד הסוגים שנצטין בהם המשורר , הם שירי התלונה, ודרך קריאה עמוקה בשירתו אנו נתקלים בהרבה משירי התלונה והאירוניה הן על מזלו או מצבו הרע , והן על מצבם של בני הקהילה היהודית , עקירות וגלויות התרחשו כבר זמן רב לפני הטרגדיה של , 1492 וזיכרון השתמר בשירים , כגון הקינה המפורסמת של

הראב"ע, אהה ירד על ספרד, שיר זה משקיף את כאבו ותלונתו העמוקים על המצב הקשה שהתחולל בספרד, ועל הרדיפות והגירושים של יהודים בתקופתו:

אָהָה יִרַד	עַל סְפָרַד	רָע מִן הַשָּׁמַיִם
וַיֵּשׁ הוֹרָגִים	וְגַם עוֹרָגִים	מְקוֹם אֲנָהּ וְאָנָהּ
רֹאשׁ אֶקְרַח	וּמֵר אֶצְרַח	עַל גּוֹלַת אֶשְׁכְּלִיָּהּ
עַל אֶצִּילִים	הֵם חֲלָלִים	וּבְנֵיהֶם בְּשָׁבִיָּהּ
וְעַל בְּנוֹת	מַעֲדָנוֹת	נִמְסְרוּ לְדַת נִכְרִיָּהּ ⁽⁴³⁾

קינה זו נכתבה אחרי פלישת המוחזון מצפון אפריקה וכיבוש אנדלוסיה באמצע שנות הארבעים של המאה השתים עשרה, אירועים שהיו ציון דרך בתולדות היהודים בספרד. קינה זו אופיייה היסטורי; היא עוסקת ברדיפות קיבוציות ומפרטת את שמות הקהילות שחרבו. בשירה הספרדית העברית שוחזרה מסת הייסורים והגלות של היהודים, והיא אחד הנושאים המיוצגים ביותר בפיוט הספרדי שהשתלב בתפילות בית הכנסת.

כנראה אברהם אבן עזרא, נהג בקינתו הנזכרת כדרכם של האשכנזים, והיה משמש גם כמקור הסתורי רב ערך. השיר מספר על סבל היהודים באותם ימים. תוך הזכרת שמות המקומות שנחרבו בפרעות, כגון לוסינה, סביליה, קורדובה, חאן, אלמריה, מלג, מיומורקה ועד מספר רב של ערים מצפון אפריקה. אמנם יש לציין כי לקינה הזאת יש כמה נוסחים ובהם שינויים ניכרים ברשימת השמות, עד שאין להכיר כעת אם המחבר עצמו הוציא את השיר בצורות שונות, או שמא יד סופרים זריזים (מאפריקה) היתה באמצע והם הרחיבוהו ועשה בו כבתוך שלהם, בכל אופן אין שינויים אלה נוגעים לחלק הספרדי של השיר. צערה של גולת ישראל בספרד היה קרוב במיוחד ללבו של האיש שהרבה להבליט בגאוה את מוצאו הספרדי בכל מקום שבו דרכה רגלו, לכן בקינה הזאת אף הוא אומר:

אִידַּ עֲזָבָה עִיר קוֹרְטֻבָּה	וְתָהִי כִּים שְׂאִיָּהּ
וְשֵׁם חֲקָמִים וְעֶצְמוֹמִים	מֵתוּ בְּרָעַב וְצָרָהּ
וְאִין יְהוּדִי גַם יְחִידִי	בְּגִיָּאָן גַּם אֶלְמָרִיָּהּ
וּמִיּוֹרְקָה וְעִיר מַאֲלָקָה	לֹא נִשְׁאַר שָׁם מִחַיָּהּ
וְהַיְּהוּדִים הַשְּׂרִידִים	הִכּוּ מִפֶּה טָרִיָּהּ
לְזֹאת אֶסְפְּדָה וּמֵר אֶלְמָדָה	וְאֶנָּה עוֹד נִהִי נִהִיָּהּ ⁽⁴⁴⁾

לעומת זאת בקשת הגאולה מהגלות וההתעוררות מהתרדמה עמדו במרכז של שירת הקודש העברית בכל התקופות ובכל התפוצות, ומבחינה זו היא נפגשת עם שירת האסתצראח 'הערבית'. יסוד זה קיים גם בשירת החול העברית בספרד, ובמיוחד אצל

רמב"ע, שרוב חייו חלם על הגאולה הפיזית והרוחנית. אך באחד שיריו הוא מתאונן ומביע את רצונו לגאולה מהגלות וגעגועיו למולדת האבות שלו:

הָלַעַד תִּשְׁפַּח אֶבְיוֹן	בְּבֵית כְּלָאִים
מִרְעִיד מִיַּתֵּל בְּרָפוֹן	בֵּין לְבָאִים
עַד אֲנִי גִיא חֲזָיוֹן	מֵעוֹן פְּרָאִים
נִשְׁמָם, וְדָרְכֵי צִיּוֹן	אֲבֵלוֹת? ⁽⁴⁵⁾

סיפוק האנשים הוא מטרה בלתי מושגת, ובמיוחד עבור האנשיים העניים שנולדו בלי מזל. באחד משיריו הוא מתאונן ומבולבל מה יעשה לרצות אותם! ,אם הוא הולך ויושב עם אנשים מכובדים: אמרו עליו נעשה מבעלי המעמדים הגבוהים. ואם יישב במקומו אמרו עליו כבר שכב, ובכל פנים הם לא רוצים:

אֲשָׁכִים לְבֵית הַשָּׁר	אומרים כְּבָר רָכַב
אבוא לַעֲת עָרַב	אומרים כבר שָׁכַב
או יַעֲלֶה מֶרְכָּב	או יַעֲלֶה מִשְׁכָּב
אוֹיָה לְאִישׁ עָנִי	נולד כְּלִי כּוֹכֵב ⁽⁴⁶⁾

ובטקסט שירי אחר אף הוא מתלונן שהוא לא יודע אנה יילך ומביע את תחושת הייאוש וההתסכול שלו ודורש את העזרה להתמודד עם האויבים. שכינה אותם ב (שֹׁד הַזְּבוּבִים) כמטפורה לאויביו ואולי לכל בני העם היהודי. שעומדים לו בכל מקום ופינה על עיניו ועל עפעפיו ואפילו כשישתה היין שלו הוא מוצא אותם לפנין כאילו היו קרובים או אהובים שלו:

לְמִי אָנוּס לַעֲזֹרָה מִחֲמָסִי	אֲשׁוּעַ מִפְּנֵי שֹׁד הַזְּבוּבִים
אֲשֶׁר לֹא יִתְּנוּ הָשֵׁב לְרוּחִי	וְכָל פֶּחֶם יַעֲקֹבִנִי כְּאוֹיְבִים
וְעַל עֵינִי וְעַפְעָפֵי יְרוּצוֹן	בְּאַזְנֵי יֹאמְרוּ שִׁירֵי עֲגָבִים ⁽⁴⁷⁾

עזיבתו לארץ מולדתו ומאבקו לתפרנס, וחיייו לפעמים רבות לבדו בצל תנאים קשים ומרים ובצל דרך רעה קיבלו בה אותו, השפיעה השפעה גדולה בשירתו:

הַקֶּנֶן רִיקוֹן כְּלִי יֵין	וְהַגְבִּינָה גְנוּבָה כְּלִי יֵין
וְהַגְבֶּרֶת עֲנָרֶת בְּלִי עֵין	חֲגֶרֶת וְנִשְׁבָּרֶת צַעֲדָה עָלֵי עֵין
וְאַנְשֵׁי הַמָּקוֹם אַחֲזִי קֶן	וּמֹתֵר הָאָדָם אֲשֶׁר בּוֹ אֵין
אִם אֵין אֲנִי דָר נֶשֶׁם	אֲשִׁים בְּרֹאשָׁה הָעֵין ⁽⁴⁸⁾

כך בבתיים אלה המשורר הוא משתמש בסגנון הסאטרי , הוא מתאר את קמצנותם של בני העיר כשהם לא העריכו אותו , לכן הוא מתלונן תלונה היתולית על קבלת הפנים הזעומה שערכו לו בעיר , אפילו הגבינה שהגישו לו, גנבו אותה בני העיר , מבלי שהשתמשו בנשק , ואך הגברת שקיבלה אותו הייתה עוורת , אנשי העיר היו אנשי הבל ריקים אין להם יתרון על בני אדם. אם איננו בקרבה הוא יוסיף מלת (העין) על השם מורה ויהיה עמורה כסמל לעיר עמורה.

נראה שדרכו של ראב"ע לא היתה מקובלת כלל וכלל בסביבתו החדשה ויש שזלזלו בכבודו לכן באחד שיריו , אנו נתקלים במוטבים רבים של תלונה וגניחה כמעט בכל בתי השיר , למשל (נפֿלתי לַעֲפָר נִשְׁפַּלְתִּי, הפֿלְתִּי, אֶכְלוּנִי עוֹפוֹת וְעַל רֹאשִׁי אֲשָׁפוֹת בְּנֵי עוֹלָה זוֹרְקִים), דבר שמעיד על גודל העצב והכאב שחוזה המשורר:

וְעַתָּה נִפְלְתִּי	לַעֲפָר נִשְׁפַּלְתִּי
וְתַחֲנוּן הַפֿלְתִּי	לְאֵל מִמַּעֲמָקִים
אֶכְלוּנִי עוֹפוֹת	עַדִּי הַקִּיפוֹת
וְעַל רֹאשִׁי אֲשָׁפוֹת	בְּנֵי עוֹלָה זוֹרְקִים ⁽⁴⁹⁾

אף עך פי שהגלגל והמזלות שבתוכו , היה לפי חוקי הטבע מעמד קבוע , אלא הוא ביום הולדתו שינו את מהלכם לרעתו , בשיר הבא הוא מרחיק לכת באמרו , כי מערכת הכוכבים נשתנה כדי להזיק לו , לכן הוא לא מהסס לאומר אם סחורתו הייתה הנרות השמש לא יחשך לעד מותו : ואם היה סוחר בתכריתין בבטח אנשים לא ימותו :

גִּלְגָּל וּמִזְלוֹת בְּמַעֲמָדָם	נָטוּ בְּמַהֲלָכָם לְמוֹלָדָתִי:
לוֹ יִהְיוּ נְרוֹת סְחוּרָתִי	לֹא-יִחַשְׁךָ שְׁמִשׁ עַדִּי מוֹתִי
אֵינְךָ לְהַצְלִיחַ וְלֹא אוֹכֵל	כִּי עוֹתוֹנִי כוֹכְבִּי שְׁמִי
לוֹ אֵינְךָ סוֹחַר בְּתַכְרִיכִין	לֹא יִגְנוּעוֹן אִישִׁים בְּכָל יָמִי ⁽⁵⁰⁾

ובקטע שירי אחר , המשורר מתלונן על מות בנו יצחק , כי האל לא עמד עמו כשלקח ממנו בנו היחיד , הוא רוצה מן הבן שלו להתקרב אליו כדי להתלונן בפניו על כמות הכאב והצער שחוזה לאחר שאיבד אותו , הוא מגיד לו שהוא מרגיש שהוא כמו אדם שבור למרות הכוח והחוסן הידועים אצלו (אני הגבר), הוא מתלונן ומכואב כי היה חושב שבנו הזה יישא עבורו את תלאות החיים בזקנתו , אלה המוות חטף אותו ממנו והשאירו לבדו מתלונן על כאב הפרידה:

אָבִי הֵבֵן קָרֵב לִסְפֹּד כִּי אֵל מִמָּד רָסַק

את בנה את יחידה אשר
אני הגבר ראה שבר
ועל לבי לא עלה
היותו לרוח והצללה
וילדתי לבנה
כי איך ישמח לבי
ומקום אחר אומר:

ככה אבכה בכל רגע
בזכרי זה שלש שנים מותו
וצאתו ממקום למקום
עד שהבאתיו אל ביתי
כמה תלאות מצאוני
ואלא תולדות יצחק!⁽⁵²⁾

ופה המשורר אך משתמש בבטויים רבים של גניחה ותלונה, וכאורה הוא הסתמך על כמה מהסגנונים או הטכניקות למשל החזרת המלים ודרך השתמשותו בכמה מלים נגזרות מאותו שורש, כמו: אומרו בבית הריאשון (ככה אבכה) ו (נהי נהיה), הצימוד בין המלים דרך השתמשותו באותו חרוז של המלה האחרונה בכל בתי השיר.

המסקנות:

- 1- כמה מסוגי השיר הנפוצים ביותר בשירת החול העברית, נכתבו על פי דוגמאות ערביות, וממנם שירת התלונה (שקנה בערבית תינוי מרי גורלו ופגעיו של המשורר).
- 2- אחת מדרכי התלונה שנעברה לשירת ימי הביניים בהשפעת השירה הערבית: שהמשורר יתלונן על רגשות התשוקה והכבי על האהוב והאש הבוערת בלבו להביע את תקוותו להשיג את רעיון הישועה הלאומית שהיהודים מאמין בה היהודים.
- 3- הסתווגו שירי התלונה, אצל משוררי ימי הביניים ואברהם אבן עזרא, והתאוננו על פי רוב מהפגעים והמקרים הרעים בחייהם, הגורל והמלחמה עם הזמן, חילופי ימי הנערות והתקרבות יום המוות, בגידת האהוב או הידיד, נדודים וגולה, געגועים למולדת, וכו'.
- 4- שירי התלונה של אברהם אבן עזרא, מביעים את הכאב והאובדון, הן סובייקטיבי והן ציבורי. ובמשך נדודיו, אבן עזרא חיבר שירים רבים משקפים את פרסנתו וקשייו הכלכליים.
- 5- לאחר שנעבר מרכז השירה לאטליה, המשוררים העבריים המשיכו לכתוב את שירי תלונה לפי המשוררים אלה, וממנם אברהם אבן עזרא, שהרבה בתלונותיו על מצבו

וגורלו האכזרי , ועל מצבם הקשה של בני הקהילה היהודית , אחרי ההתפרעויות שהתחוללו בספרד שנת 1942.

6-אברהם אבן עזרא בשירת התלונה שלו השתמש בכמה מהסגנונים והשיטות הלשוניים או המלציים , למשל המטאפורה, ההחזרה, השאילה, התמיהה. יתר על השתמשותו במקורות הסטוריים, להשפיע על לבו של הקורא או השומע.

⁽¹⁾(<http://www.text.org.il/index.php?page=110304>)

⁽²⁾חיים שירמן, תורת השירה הספרדית בספרד הנוצרית ובדרום צרפת, ערך, השלים וליווה בהערות עזרא פליישר , האוניברסיטה העברית , מכון בן צבי לחקר קהילות ישראל במזרח , ירושלים, 2010, עמ' 18.

⁽³⁾ نافرة ناصر الشرباتي , اليهود وأثرهم في الادب العربي في الاندلس , رسالة ماجستير غير منشورة , جامعة الخليل 2007, ص 96.

⁽⁴⁾ראה: דוד רומאנו, תרומתה של יהדות ספרד למדעים, הוצאת מאגנס, 1994, עמ' 201.

⁽⁵⁾שם

⁽⁶⁾מאיר אבולעפיה, ר' תנחום ירושלמי, אנציקלופדיה לתולדות גדולי ישראל, כרך ראשון, הוצאת יהושע צ'צ'יק, תל אביב, בסיוע מוסד הרב קוק של יד המזרחי העולמי, ירושלים, 1950, עמ' 85.

⁽⁷⁾نعمه حسن جاسم, سירת הקדש לאברהם אבן עזרא בספרד, مجلة الاستاذ العدد 217, المجلد الاول, 2016, ص 64.

⁽⁸⁾ألفت محمد جلال, أدب العبري القديم والوسيط , القاهرة 1978, ص 141.

⁽⁹⁾חיים שלמה סמעהט, השפעת ספרותנו העתיקה על פתגמי העם, חלק ראשון, ניו יורק, 1966, עמ' 88.

⁽¹⁰⁾שולמית אלצור שירי החול העברית בספרד המוסלמית, כרך ריאשון, האוניברסיטה הפתוחה, תל אביב, 2004, עמ' 115.

⁽¹¹⁾د. عمار أحمد خلف, القيم اليهودية من خلال كتاب الأقوال المأثورة لأبراهيم بن عزرا

<http://www.alukah.net>

⁽¹²⁾דוד רומאנו, תרומתה של יהדות ספרד למדעים, הוצאת מאגנס, 1994, עמ' 198.

⁽¹³⁾חיים שירמן , השירה העברית בספרד ובפרובאנס , מבחר שירים וספורים מחורזים ערוכים ומבוארים, בצירוף מבואות מפתחות וציורים, ספר ראשון חלק ב, מוסד ביאליק, ירושלים, 2006, עמ' 570.

⁽¹⁴⁾חיים שירמן , השירה העברית בספרד ובפרובאנס , שם, עמ' 596.

- (15) א.מ.הברמן. כתבי דוד ילין לחקר השירה העברית בספרד. כרך שלישי. הוצאת ראובן מס. ירושלים. 1970. עמ' 28-29.
- (16) (שולמית אלצור שירי החול העברית בספרד המוסלמית. שם. עמ' 115.
- (17) (חיים בראדי , משירי רבי אברהם אבן עזרא שלא נדפסו. י ד י ע ו ת המכון לחקר השירה העברית בירושל . הוצאת שוקן. כרך ששי 1945 עמ' 4.
- (18) (חיים שירמן , השירה העברית בספרד ובפרובאנס , שם. עמ' 571.
- (19) (מאיר אבולעפיה. ר' תנחום ירושלמי. אנציקלופדיה לתולדות גדולי ישראל. כרך ראשון. שם. עמ' 89.
- (20) (חיים שירמן , השירה העברית בספרד ובפרובאנס , שם. עמ' 571.
- (21) שם.
- (22) א.מ.הברמן. כתבי דוד ילין לחקר השירה העברית בספרד. שם. עמ' 30.
- (23) (עזרא פליישר. למהותה של שירת החול של ספרד , פעמים 59 , ירושלים. 1994. עמ' 5.
- (24) (עזרא פליישר. השירה העברית בספרד ובשלוחותיה. בעריכת שולמית אליצור וטובה בארי. מכון בן צבי לחקר קהילות ישראל במזרח יד יצחק בן צבי והאוניברסיטה העברית בירושלים. כרך א , ירושלים. 2010. עמ' 47.
- (25) (מריאנה רעיתי. משירת ימי הביניים. שירת ספרד ואיטליה. מקאמות ביאורים ופירושים. הדפסת אופסט: דפוס "חבצלת" , הדפסה השלישית 1985. עמ' 9.
- * אלמנאחידון בערבית (الموحدون) , ה"מייחדים" או "המונותאיסטים" , שושלת כַּרְבַּרית אסלאמית שנוסדה במאה ה-12 בעיירה הקטנה טינמל , שבהרי האטלס (מרוקו היום) וכבשה את כל צפון אפריקה. מסהרה המערבית במערב עד מצרים במזרח וספרד המוסלמית בצפון) (<https://he.wikipedia.org>)
- (26) (יוסף טובי. המפגש בין השירה הערבית לבין השירה העברית במזרח במאה הי"ו והי"א. פעמים 36 , ירושלים. 1995. עמ' 18-19.
- (27) (אורנים. שירתו של שמואל הנגיד. הקובץ המיוחד. ירושלים. (ללא ת) עמ' 30.
- (28) א.מ.הברמן. כתבי דוד ילין לחקר השירה העברית בספרד. שם. עמ' 37.
- (29) שם.
- (30) (מישל קישקה. שמואל הנגיד. סגולה מגזין ישראלי להסטוריה. גליון 25. ירושלים. יוני 2012. עמ' 49.
- (31) (أكرام محمد سكر , لمحات من التصوف الاسلامي في الشعر الديني العبري الاندلسي , دراسة في شعر موشية بن عزرا , مجلة كلية الآداب , جامعة حلوان , العدد 26 لسنة 2009 , ص 368.
- (32) (חביבה ישי. דגמים בספרות האהבה (גזל) החילונית במרחב התרבותי של ספרד בימי הביניים. חיבור לשם קבלת התואר" דוקטור לפילוסופיה" אוניברסיטת תל-אביב ,

- הפקולטה למדעי הרוח ע"ש לסטר וסאלי אנטין , בית הספר למדעי היהדות ע"ש חיים רוזנברג , אוקטובר, 2001, עמ' 79.
- (³³) עזרא פליישר, השירה העברית בספרד ובשלוחותיה, שם, עמ' 55.
- (³⁴) أكرام محمد سكر , لمحات من التصوف الاسلامي في الشعر الديني العبري الاندلسي, مصدر سابق, ص 368.
- (³⁵) שמואל ורסס', המשורר רב' יהודה הלוי בעולמה של ההפרוה העבריה החדשה, פעמים 53, ירושלים, 1997, עמ' 73.
- (³⁶) עבדאללה טרבייה, בקשת הגאולה, האסֶתֶצְרָאח בשירה הערבית והעברית באנדלוסיה, פעמים 145, ירושלים, 2007, עמ' 63.
- (³⁷) עבדאללה טרבייה, משמעות המקום בשירת הגעגועים למולדת " אלחנין", جامعة, 2009, العدد 13, ص 367.
- (³⁸) חיים שירמן, השירה העברית בספרד ובפרובאנס, מבחר שירים וספורים מחורזים ערוכים ומבוארים, בצירוף מבואות מפתחות וציורים, ספר ראשון חלק א, מוסד ביאליק, ירושלים, 2006, עמ' 11.
- (³⁹) חיים שירמן, מבחר השירה העברית באטליה, ברלין, הוצאת שוקן, 1904, עמ' 227.
- (⁴⁰) שוליי, ביטון, שירת האהבה של טדרוס בן יהודה הלוי אבולעפיה, בין המשך לחידוש מעמקים, גיליון 56, אפריל 2015, עמ' 9.
- (⁴¹) שם, עמ' 12.
- (⁴²) שם.
- (⁴³) עבדאללה טרבייה, בקשת הגאולה, האסֶתֶצְרָאח, 'בשירה הערבית והעברית באנדלוסיה, שם, עמ' 65.
- (⁴⁴) חיים שירמן, תורת השירה הספרדית בספרד הנוצרית ובדרום צרפת, שם, עמ' 20.
- (⁴⁵) עבדאללה טרבייה, בקשת הגאולה, האסֶתֶצְרָאח, 'בשירה הערבית והעברית באנדלוסיה, שם, עמ' 64.
- (⁴⁶) חיים שירמן, השירה העברית בספרד ובפרובאנס, שם, עמ' 575.
- (⁴⁷) חיים שירמן, השירה העברית בספרד ובפרובאנס, שם, עמ' 578.
- (⁴⁸) חיים שירמן, השירה העברית בספרד ובפרובאנס, שם, עמ' 576.
- (⁴⁹) מאיר אבולעפיה, ר' תנחום ירושלמי, אנציקלופדיה לתולדות גדולי ישראל, כרך ראשון, שם, עמ' 87.
- (⁵⁰) חיים שירמן, השירה העברית בספרד ובפרובאנס, שם, עמ' 575-576.
- (⁵¹) חיים שירמן, השירה העברית בספרד ובפרובאנס, שם, עמ' 575-576.
- (⁵²) חיים שירמן, השירה העברית בספרד ובפרובאנס, שם, עמ' 575-576.
- המקורות העבריים:

- 1- אורנים, שירתו של שמואל הנגיד, הקובץ המיוחד, ירושלים, (ללא ת).
- 2- א.מ.הברמן, כתבי דוד ילין לחקר השירה העברית בספרד, כרך שלישי, הוצאת ראובן מס, ירושלים, 1970.
- 3- דוד רומאנו, תרומתה של יהדות ספרד למדעים, הוצאת מאגנס, 1994.
- 4- חביבה ישי, דגמים בספרות האהבה (גזל) החילונית במרחב התרבותי של ספרד בימיהביניים, חיבור לשם קבלת התואר "דוקטור לפילוסופיה" אוניברסיטת תל-אביב, הפקולטה למדעי הרוח ע"ש לסטר וסאלי אנטין, בית הספר למדעי היהדות ע"ש חיים רוזנברג, אוקטובר, 2001.
- 5- חיים בראדי, משירי רבי אברהם אבן עזרא שלא נדפסו, יד יעקב המכון לחקר השירה העברית בירושלים, הוצאת שוקן, כרך ששי, 1945.
- 6- חיים שירמן, מבחר השירה העברית באטליה, ברלין, הוצאת שוקן, 1904.
- 7- חיים שירמן, השירה העברית בספרד ובפרובאנס, מבחר שירים וספורים מחורזים ערוכים ומבוארים, בצירוף מבואות מפתחות וציורים, ספר ראשון חלק ב, מוסד ביאליק, ירושלים, 2006.
- 8- חיים שירמן, תורת השירה הספרדית בספרד הנוצרית ובדרום צרפת, ערך, השלים וליווה בהערות עזרא פליישר, האוניברסיטה העברית, מכון בן צבי לחקר קהילות ישראל במזרח, ירושלים, 2010.
- 9- חיים שלמה סמעאט, השפעת ספרותנו העתיקה על פתגמי העם, חלק ראשון, ניוורק, 1966.
- 10- יוסף טובי, המפגש בין השירה הערבית לבין השירה העברית במזרח במאה הי"ו והי"א, פעמים 36, ירושלים, 1995.
- 11- מאיר אבולעפיה, ר' תנחום ירושלמי, אנציקלופדיה לתולדות גדולי ישראל, כרך ראשון, הוצאת יהושע צ'צ'יק, תל אביב, בסיוע, מוסד הרב קוק של יד המזרחי העולמי, ירושלים, 1950.
- 12- מישל קישקה, שמואל הנגיד, סגולה, מגזין ישראלי להסטוריה, גליון 25, ירושלים, יוני 2012.
- 13- מריאנה רעיתי, משירת ימי הביניים, שירת ספרד ואיטליה, מקאמות ביאורים ופירושים, הדפסת אופסט: דפוס "חבצלת", הדפוסה השלישית, 1985.
- 14- שולמית אלצור שירי החול העברית בספרד המוסלמית, כרך ריאשון, האוניברסיטה הפתוחה, תל אביב, 2004.
- 15- עבדאללה טרבייה, בקשת הגאולה, האסתצ'ראח בשירה הערבית והעברית באנדלוסיה, פעמים 145, ירושלים, 2007.
- 16- עבדאללה טרבייה, משמעות המקום בשירת הגעגועים למולדת "אלחנין", جامعة, 2009, العدد 13.

- 17- עזרא פליישר. למהותה של שירת החול של ספרד , פעמים 59 , ירושלים , 1994.
- 18- עזרא פליישר. השירה העברית בספרד ובשלוחותיה. בעריכת שולמית אליצור וטובה בארי. מכון בן צבי לחקר קהילות ישראל במזרח יד יצחק בן צבי והאוניברסיטה העברית בירושלים. כרך א , ירושלים , 2010.
- 19- שמואל ורסס'. המשורר רב' יהודה הלוי בעולמה של ההפרוה העבריה החדשה. פעמים 53. ירושלים. 1997.
- 20- שוליי. ביטון. שירת האהבה של טדרוס בן יהודה הלוי אבולעפיה. בין המשך לחידוש מעמקים, גיליון 56 , אפריל 2015 .

המקורות הערביים

- 1- ألفت محمد جلال، ألدب العبري القديم والوسيط ، القاهرة 1978 .
- 2- أكرام محمد سكر ، لمحات من التصوف الاسلامي في الشعر الديني العبري الاندلسي، دراسة في شعر موشية بن عزرا ، مجلة كلية الآداب ، جامعة حلوان ، العدد 26 لسنة 2009 .
- 3- نافرة ناصر الشرباتي ، اليهود وأثرهم في الادب العبري في الاندلس ، رسالة ماجستير غير منشورة ، جامعة الخليل 2007.
- 4- نعمة حسن جاسم، سירת הקדש לאברהם אבן עזרא בספרד. مجلة الاستاذ العدد 217، المجلد الاول. 2016.

מקורות אלקטרוניים:

1- <http://www.text.org.il/index.php?page=110304>

ד. עמר أحمد خلف، القيم اليهودية من خلال كتاب الأقوال المأثورة لأبراهام بن عزرا

2- <http://www.alukah.net->

3- <http://www.text.org.il/index.php?page=110304>

The Complaint in Medieval Hebrew Poetry: a descriptive analytical Study in the poetrys of Abraham Ibn Ezra

Summary:

This research deals with the theme of complaint in the Hebrew poetry in the Middle Ages , a descriptive analytical study of the poetry of Abraham Ibn Ezra, who is considered one of the most prominent poets of that period, and who wrote in many types of poetry, especially complaint poetry.

The research with the early development of complaint poetry among Hebrew poets in the middle ages after they have been influenced by Arab Poets, and what subjects did they cope with in their poems. Then, it shed the light on the theme of complaint in the poems of Abraham Ibn Ezra. After a quick review of the poet's life in its various stages, it is clear that complaint in his poems has many forms, such as the complaint of friend, the death of relatives, time, envious people, the complaint of being far from one's homeland , living in exile, the fear of death, as well as the conditions of poverty and need that the poet suffered from. This research adopts the descriptive and analytical method, which is based on describing complaint phenomenon through his poems, then analyzing and interpreting it.

الشكوى في الشعر العربي الوسيط، دراسة تحليلية وصفية في أشعار إبراهيم ابن عزرا

أ.م.د. محمد علي حميد

كلية الهندسة-جامعة ديالى

amohamed_902@uodiyala.edu.iq

الكلمات المفتاحية: الشكوى . إبراهيم بن عزرا . العصر الوسيط
الملخص:

يتناول البحث موضوع الشكوى عند الشعراء العبريين في العصر الوسيط، دراسة تحليلية وصفية في شعر إبراهيم ابن عزرا ، الذي يُعد واحدا من أبرز الشعراء في تلك الفترة ، وكتب في كثير من أغراض الشعر لاسيما شعر الشكوى، وقد تناول البحث بدايات تطور شعر الشكوى عند الشعراء العبريين في العصر الوسيط بعد تأثرهم بالشعراء العرب وماهي الأغراض التي تناولها الشعراء العبريين في اشعارهم ،ومن ثم سلط البحث الضوء على شعر الشكوى في شعر إبراهيم ابن عزرا، بعد استعراض سريع لحياة الشاعر في مراحلها المختلفة ، فالشكوى عنده لها اشكال متعددة كشكوى الصديق وموت الأقرباء والزمان والحساد والشكوى من الابتعاد عن الوطن والعيش في المنفى والخوف من الموت فضلاً عن ظروف الفقر والعوز التي كان يعاني منها الشاعر. وقد أعتمد البحث على المنهج الوصفي التحليلي الذي يقوم على وصف مظاهر الشكوى وتفسيرها وتحليلها.